

бр. 2, февруари 2014

Нова Време

СПИСАНИЕ ЗА СОЦИАЛНИ ИДЕИ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Борислав Градинаров

Рецепта или утопия - безусловният базов доход срещу
социалното неравенство

Игнат Минков

За публичното използване
на турски език в
българското общество

Искра Баева

Политическата алтернатива
в България
през 80-те години

Венсан Декомб

Идентичността в криза

НОВО ВРЕМЈЕ

*Списание
за социални идеи,
политика и култура*

Бр. 2, февруари 2014
ГОДИНА LXXXIX

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественя животъ

www.novovreme.com

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Бенжамен Варон, Димитър Генчев (*зам. главен редактор*),
Евгений Гиндев, Евгений Кандиларов, Иван Гайтанджиев,
Искра Баева, Йосиф Аврамов, Максим Мизов,
Юрий Борисов (*гл. редактор*)

Списанието е основано от Димитър Благоев през 1897 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩЕСТВО

Борислав Градинаров	Рецепта или утопия - безусловният базов доход срещу социалното неравенство.....	5
Венсан Декомб	Идентичността в криза	29
Игнат Ст. Минков	За публичното използване на турски език в българското общество.....	37

ИКОНОМИКА

Пеню Михайлов	Триумвиратът „гържава-пазар-човек“.....	53
----------------------	---	----

ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Искра Боева	Политическата алтернатива в България през 80-те години.....	69
--------------------	--	----

ПАМЕТ

Методи Георгиев	Затрупаната София - визитна картичка на цар Борис III, неговите министри и неговия парламент.....	89
Светозар Казанджиев	„Животът ми е наниз от тревоги“ (100 години от рождението на Кирил Магжаров).....	97

КУЛТУРА

Георги Н. Николов	Старото море на Петко Славейков.....	103
--------------------------	--------------------------------------	-----

РЕЦЕНЗИИ

Васил Проданов	Ценно изследване за вътрешните разделения в марксистката философия в България през 60-те години.....	109
Максим Мизов	Македонският въпрос 1944-1989.....	115

ХРОНИКА

Александър Симов	Миниатюрните български интриги на епичен световен фон.....	123
-------------------------	---	-----

Рецепта или утопия – БЕЗУСЛОВНИЯТ БАЗОВ ДОХОД СРЕЩУ СОЦИАЛНОТО НЕРАВЕНСТВО

Борислав Градинаров

*Борислав Градинаров е доцент,
д-р в секция „Социални теории, стратегии и прогнози“
на Института за изследване на общества и знанието
(ИИОЗ) към БАН.*

Социалното неравенство не е изобретение на XX, а още по-малко на XXI век. Бедността също не е уродливо отроче на безогледния ламтеж да се тропат собственост и власт чрез механизмите на индустриалния и финансовия капитализъм. И социално неравенство под формата на класово разделение, и бедността, разбрана като ежедневна борба за оцеляване, съпътстват рога Homo Sapiens от неговото възникване и може би са тъмната, но неизбежна страна на човешката цивилизация. Поне до момента. Онова обаче, в което XX в., особено втората му половина и началото на XXI в., ще останат

ненадминати, е масираната идеологическа обработка на мисленето на най-бедните и социално онеправдани жители на планетата, че тяхната незавидна участ е нещо в реда на нещата и че така ще бъде винаги. Тази манипулация на мисленето и поведението на милиарди хора с превърнатите в аксиоми неолиберални измислици се осъществява методично с всички възможни средства – чрез образованието, медиите и рекламата до политическите лозунги и войните.

Добрата новина е, че колкото и да се изпипват идеологическите клишета и да се изливат милиарди в клониране на тинк-танкове, в рекламни и военни кампании, гумната завеса над пропастта между шепата привилегировани и огромната маса ограбвани не може да бъде удържана до безкрай. Затова все по-често

диагнозата „социално неравенство“

присъства не само в теоретичните разработки, но и в много от официалните документи от значими икономически и политически форуми.

В своята книга *„Цена на неравенството“* (1) Нобеловият лауреат по икономика за 2001 г. Джоузеф Стиглиц подлага на аргументирано съмнение неолибералната идеология за всемогъщия пазар, анализира острия дефицит на справедливост и провала на доминираната от САЩ и ЕС политическа система, като прави извод за неизбежността на социалното противопоставяне и конфликти, ако не се вземат бързи мерки.

Темата за неравенството е водеща и на срещата в Давос от края на януари 2014 г. Друг е въпросът доколко искрени и сериозни са анализите, изводите и мерките, които лидерите на развитите държави се опитват да формулират под благовидния претекст за преодоляване на въпросната пропаст.

Заслужава си все пак да споменем стряскащата констатация от доклада на международната благотворителна организация „Оxfam“ (2), разпространен в навечерието на тазгодишната среща в Давос и озаглавен *„Да работиш за малцината“*. Според данните, изнесени в него, общото състояние на 85-те най-богати хора на планетата е равно на всичко, което притежава по-бедната половина, т. е. около 3,5 млрд. души от населението на Земята. В доклада се съдържат констатации, че бързо нарастващото състояние на привилегированото малцинство крие големи рискове за просперитета на човечеството.

В най-песимистичните сценарии тези рискове могат да поставят на карта самото ни оцеляване като вид. Докладът отбелязва също така, че само за последната година клубът на милиардерите е нараснал с още 210 членове и вече наброява 1426 души, които притежават или контролират ресурси на стойност около 5,4 трлн. долара. Така състоянието на най-богатия 1% от населението на света в момента възлиза общо на 110 трлн. долара, а това е 65 пъти повече от всичко, което притежава по-бедната половина от човечеството.

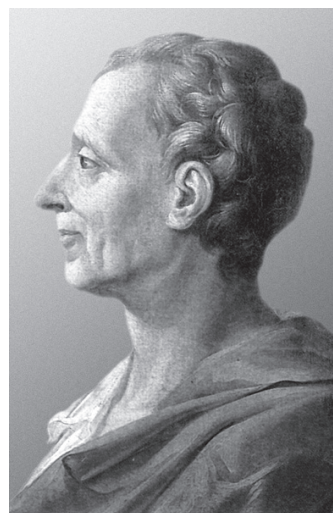
Тези числа изглеждат любопитни, но не са изненадващи. Това, че шепа хора превъзхождат по благосъстояние огромната част от човечеството, е банален факт. Оставането при сензационните числа и съотношения с нищо не ни помага да се ориентираме в същността на проблема за неравенството и има ли реалистичен начин той да бъде решен. Ако приемем, както констатира докладът на „Оxfam“, че това е сериозно заболяване на сегашната човешка цивилизация, много малък е шансът да преценим дали това заболяване е лечимо, без да сме се ориентирали в неговите причинители.

Има различни хипотези или концепции за

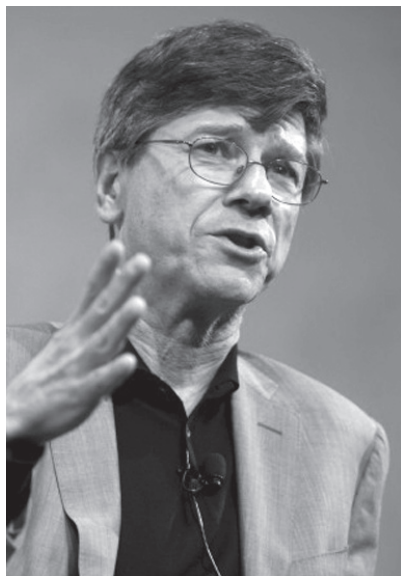
генезиса на социалното неравенство

Най-популярните са няколко. Като първа бих посочил *географската хипотеза*. Тя има много привърженици, защото е проста, подкрепя се от голям брой примери и лесно се поддава на модификации, без да променя същността си. Най-известните ѝ привърженици са Шарл дьо Монтескьо, Джефри Сакс и Джаред Даймънд.

Известни са паралелите, които Монтескьо прави между климата и човешките характеристики, като без съмнение неговата симпатия е на страната на тези, които живеят в по-студен климат. Тези, които живеят при по-горещ климат, според него, са склонни към мързел и умствена леност, което им пречи да се трудят и да правят нововъведения. Ето защо те са бедни и много по-склонни да търпят деспотични режими. Интересни, макар и доста произволни дори за стандартите на XVIII в., са паралелите, които прави Монтескьо между качествата на почвата и формата на държавно управление, които пък определят кои страни ще просперират и кои е по-вероятно да бъдат покорени (3).

Шарл дьо Монтескьо
(1689 - 1755)

Джефри Сакс

Джефри Сакс, който между многото си длъжности, в един период е и съветник на българския президент Петър Стоянов, в издадената на български книга *„Краят на бедността“*, макар да не стига до категоричността на изводите на Монтескьо, също прави сериозен реверанс на географската хипотеза. Според него две са основните причини за бедността в някои региони на света. Тропическите болести (най-вече маларията) (4) са едната от тях. С някои уговорки срещу географския детерминизъм (5), той твърди, че ключово значение за бедността имат неблагоприятният климат и неплодородните почви, като към тях добавя липсата на спестовност и инвес-

тиции, а също така – отсъствието на технологични иновации.

Може би най-плътно към географската хипотеза се придържа носителят на „Пулицър“ Джаред Даймънд. По професия Даймънд е орнитолог и еволюционен биолог. В своя бестселър *„Пушки, вируси и стомана“* (6) той внася в географската хипотеза и известна доза случайност, като твърди, че причините за неравенствата може да се потърсят в предисторическата епоха, през която в определени райони на планетата хората са имали късмет с плодородните почви, разнообразните растителни и животински видове, някои от които те са успели да опитомят. Там, където земеделието е успяло да се наложи като поминък, технологичните иновации са се случвали по-бързо и са предопределили натрупването на богатство. Следователно именно пространствената близост с плодородни почви и податливи на опитомяване животински видове е довело до просперитет и технологичен напредък.

Джаред Даймънд

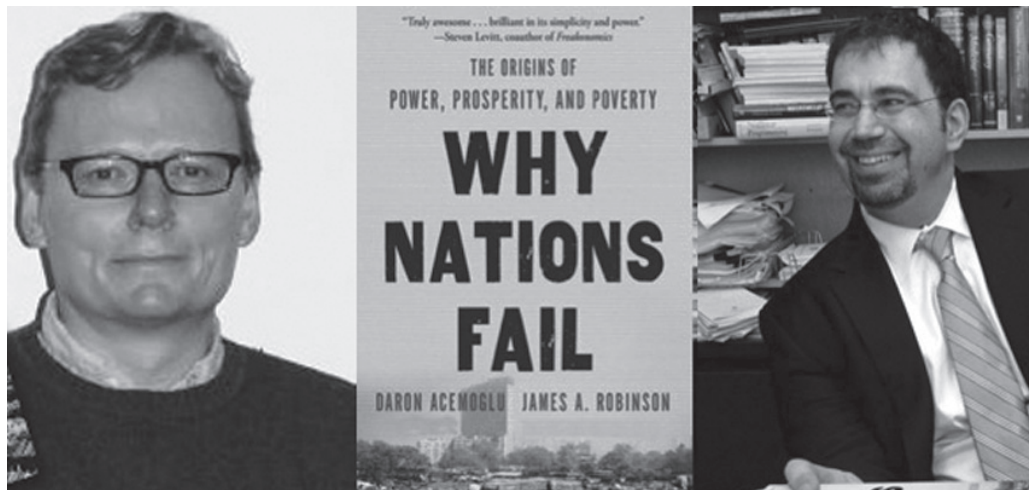
Хипотезата за културния фактор акцентира върху духовните измерения и причини на неравенството. За неин баща се приема

немският социолог Макс Вебер. Широко известен и многократно коментиран е неговият сборник с есета „Протестантската етика и духът на капитализма“ (1905 г.), където той посочва именно протестантската реформация с характерните за този период пестеливост и трудолюбие, като причина за натрупването на богатство в страните от Западна Европа. Макар да не е прието публично да се изказват подобни мнения, и досега много хора са убедени, че жителите на Африка са бедни, тъй като им липсват нужните трудови навици, вярват в свръхестественото, не са добри в ученето и следователно нямат качествата да създават технологични иновации. Тази склонност да се мисли с клишета лесно може да обясни и бедността в Латинска Америка или сред нашата ромска общност с такива навици като пратхосничество и традицията да се живее ден за ден.

Макс Вебер
(1864-1920)

Институционалната хипотеза се защитава от Дарон Аджемоглу и Джеймс А. Робинсън. В книгата си „Защо нациите се провалят“ те аргументират, че без да се подценява значението на технологичните промени, на климата и културните различия, богатите гържави се отличават от бедните по институциите, които са формирали.

Джеймс А. Робинсън и Дарон Аджемоглу

Те говорят за **инклузивните** и **екстрактивните** институции. Инклузивните политически институции, според тях, са „*институции, които позволяват и насърчават участието на голямата маса хора в икономически дейности, позволяват им да използват максимално своите таланти и дават възможност на индивидите да пратват желаните от тях избори*“ (7). Екстрактивните институции пък са тези, „*които целят да извличат доходите и богатството от една част на обществото и да облагодетелстват друга част*“ (8).

Разбира се, съществуват и други теории, които се опитват да обяснят бедността и социалното неравенство. Те варират от случайни исторически събития, расови фактори до световни конспиративни заговори. По-голяма част от тези теории като че ли улавят една или няколко причини за социалното разслоение и за възпроизвеждане на бедност, но всички имат един общ недостатък. Макар да правят някои уговорки, те се опитват да изведат неравенството от един основен фактор, върху който подреждат всички останали причини и условия, подобно на кула от детски кубчета. Ако основата подгаде, рискът всичко да се сгромоляса, става много голям.

Като че ли най-адекватна обяснителна схема предлага *концепцията за системния фактор*. Но тук няма да се спирам на нея. Ще разгледам накратко само една от системните социални променливи, върху които тя се изгражда.

правото на собственост и възможността да се приватизират общите блага

Целта е да се опитам да очертая принципа, около който се формира идеята за безусловния базов доход.

Собствеността е ключова категория за човешките цивилизации. Каква обаче е същността ѝ? Още римските юристи си дават сметка, че собствеността не е обикновената фактическа власт над дадена вещ, а нещо по-съществено. Тя е основанието да се потърси правна защита, ако друго лице предяви претенции към въпросната вещ (9). Има много варианти на дефиницията на тази категория (10), но всички те сочат наред с правото на владение, ползване и разпореждане с веща и правото на лицето, което е собственик, да иска всички други лица да се въздържат от въздействие върху нея (11). Казано най-обобщено, собствеността е отношение между правни субекти, тя е своеобразна обществена конвенция, съгласно която на едно лице (било то индивидуално или не) се признава изключителната възможност самостоятелно, без друг да му пречи, да използва определена вещ за своя облага.

Въпреки че формите, чрез които се проявява собствеността и в дребното, и в съвременното право могат да бъдат отделяни една от друга, владееенето и разпореждането с дадена вещь на практика обслужват правото да се присвояват плодовете ѝ (било то естествени или граждански), или т. нар. ползване. Именно така човек може да увеличи своето благосъстояние. Ако притежава една крава например, в качеството си на собственик той може да си присвои произведеното от нея мляко и нейните поколения, увеличавайки по този начин своето богатство. Ако притежава парче плодородна земя, правото му на собственик или владеец му позволява да прибере за себе си реколтата и да акумулира определена форма на богатство. Механизмът е един и същ, независимо дали става дума за нефтен кладенец, сграда за отдаване под наем или сума в банката. В това присвояване няма нищо незаконно или несправедливо, стига то да е легитимно прието и достатъчно ясно уредено в съответната правна система.

През различните епохи обектите, върху които може да се разпростира правото на собственост, са се променяли. Днес например правото не позволява, поне явно, да се притежават други човешки същества.

Големият проблем възниква с очертаването на кръга вещи или ресурси, които конкретната правна система позволява да бъдат нечия частна собственост, и начина, по който плодовете им могат да се присвояват. По-конкретно това е въпросът *кой има контрол върху общите блага и как се възползва от него?* Именно това, според мен, е генераторът на социалното неравенство.

Общите блага или ресурси са тези обекти, чиято природа и функции са от съществено, дори жизненоважно значение за всички хора, населяващи дадена територия. От споделянето на тези общи блага и безпрепятствения достъп до тях често зависи задоволяването на базисни човешки потребности, дори оцеляването на индивидите. Това са например почвата, водата, въздухът, ефирът, слънчевата светлина, полезните изкопаеми и т. н. Ключовият въпрос е как правната система регламентира тяхната собственост и начина на ползването им – дали позволява те да бъдат приватизирани, дадени на отделни частни субекти, било то индивидуални или корпоративни, за да ги използват изключително в свой интерес, или не.

Именно правото на собственост или контролът върху общите блага е едновременно и причина, и цел на властовата йерархия. Това е и основният генератор на социалните неравенства, а също и на бедността. Проследени в исторически план, начините за присвояване на общите ресурси имат различни форми – те може да са насилствено заграбване, завладяване, поробване, установяване на кастови политически системи, несправедливи данъци, монополи, приватизация и т. н.

Началото на модерната епоха, ако приемем, че това е краят на XV в., се поставя точно със заграбване на най-важния по това време общ ресурс, земята. Известно е, че по време на династията на Тюдорите (1485-1603 г.) средната и гребната провинциална аристокрация в Англия в стремежа си да увеличи печалбите от продажбата на вълна за зараждащата се по това време текстилна индустрия, за което са нужни повече пасища и по-големи стада овце, заграбва общинските земи. Това принуждава хиляди селяни, изгонени от домовете си и оставени без препитание, да се превърнат в просяци, което кара кралския канцлер по това време Томас Мор да възкликне: „*Овцете в Англия изядоха хората*“.

Насилственото присвояване на общите блага от частни субекти се случва и при колонизирането на Северна и Южна Америка, на Австралия и Африка, на Югоизточна Азия и Индия и на много други места. Нещо повече, то се случва и в момента, въпреки всички приказки за хуманизъм и зачитане на човешките права. И неговата фор-

ма не са само военните инвазии, като тази в Ирак, но и концесиите, приватизациите, монополите. В своята книга „Шоковата доктрина“ Наоми Клайн привежда много аргументи от различни страни, в това число и в най-развитите, за механизмите, по които става това загравване (12).

Преди да пристъпим към разглеждане на концепцията за безусловния базов доход, е нужно да отговорим на още един въпрос. Той засяга основните човешки права и по-специално това дали

***гарантирането на определени материални
ресурси за живот следва да се разглежда
като основно човешко право***

От гледна точка на описателния подход към тази материя няма нищо проблемно. Основните човешки права представляват позитивно-правен отговор на една госта древна доктрина – доктрината за естественото право. Според античната традиция, чиито корени са вплетени в гръцката и особено в римската политическа и юридическа практика, естественото право или божествените закони следва да се поставят над постановленията и правилата, създавани от хората. На тази основа буржоазните революции от XVIII в. в Европа наред с останалите си цели си поставят още една – да формулират пряко изводими норми и да създадат институции, които да ги налагат. Оттук до формулирането на редица фундаментални човешки права вече има само една крачка и в разстояние на около век-век и половина те набъбват до няколко десетки. Понякога това са наистина важни и основополагащи права, но има и случаи, когато са рожба на една или друга политическа мода и неслучайно много от тях са записани в различни договори и конвенции, но си остават само добри пожелания.

Онова, което като че ли остава под линия, когато се дискутира въпросът за човешките права, е какъв е по-дълбокият смисъл и осъществяване, за да съществуват те. Въпреки многобройните опити тези права да бъдат използвани за налагане на явни и не толкова явни политически интереси, за оправдание на агресията и имперските амбиции на едни държави над други, има един критерий, който е универсален, когато става дума за основни човешки права. И този критерий **е дали дадено право и особено механизмът за неговата защита съхраняват и укрепват човешкото достойнство или не.**

Самото понятие за човешко достойнство е изключително богато и като история, и като представи. Едно е то в Омировата „Илиада“, съвсем друго – в библейските текстове. Които пък имат малко

общо с идеята за достойнство от епохата на буржоазните революции през XVIII в. Да не говорим за налаганите от съвременното Холивудско кино представи. Без претенции за универсалност, можем да определим човешкото достойнство като обществено признание и положителна оценка на уникалността и качества на отделния човек, които той демонстрира чрез своето поведение и които останалите са длъжни да уважават.

Постулирането на факта, че всеки човешки индивид поначало притежава човешко достойнство, каквото е политически коректното към настоящия момент схващане, съвсем не е достатъчно, за да бъде то проявено и надеждно опазено. Наистина човешкото достойнство и особено формите, в които се демонстрира, зависят от решенията и действията на самия индивид, но често последните са ограничени и видоизменени от конкретните житейски ситуации и обстоятелства. В този смисъл както униженията, мъченията и нечовешкото третиране са действия или обстоятелства, които трудно могат да се нарекат укрепващи човешкото достойнство, такива са и нищетата или борбата за физическо оцеляване.

Един от безспорните авторитети на европейското Просвещение, Имануел Кант, обяснявайки своя „категоричен императив“, стига до извода, че един човек притежава „достойнство“, когато той сам, по свой свободен избор успява да си наложи нравствено поведение според осъзнатите чрез разума изисквания на нравствения закон. Според Кант животът в телесно-физически аспект сам по себе си не притежава достойнство, достойнството е морално качество на автономния разумен човек. При тази представа за човека зависимостта от другите е форма на незряло, непълноценно човешко съществуване поради „лична вина“ или „природни и болестни фактори“.

Ако приемем тези разсъждения, ще се окаже, че цялата уж насочена към подпомагане на хората в затруднение система за социални мерки, защиты и предпазни мрежи, е скроено поначало погрешно. И то не защото нейният пръв изобретател Ото фон Бисмарк е смятал, че социалните мерки са само незначителна подробност от грандиозния план за превръщане на разпокъсаните германски княжества в силна и дисциплинирана държава с имперски амбиции. Погрешното на този модел е че той може би позволява на отделни граждани в трудни моменти да оцелеят, но ги прави зависими и ги подчинява, потъпквайки тяхното достойнство.

Може ли това състояние на нещата да се промени? Именно това се опитва да направи концепцията за безусловния базов доход. Ето защо, когато се говори за безусловен базов доход, е съвсем неадекват-

но да се разсъждава от гледна точка на неолибералните идеологии за мързеливото, нискоинтелигентно и бездарно мнозинство, което се опитва да види сметката на свещената крава, наречена свободен пазар. *По-адекватно е на безусловния базов доход да се гледа като на основно човешко право, нещо, което е прокламирано и в чл. 25 от Всеобщата декларация за правата на човека. Той гласи: „Всеки човек има право на жизнено равнище, включително прехрана, облекло, жилище, медицинско обслужване и необходимите социални грижи, което е необходимо за поддържане на неговото и на семейството му здраве и благосъстояние.“* Но

какво всъщност е безусловният базов доход

Трансферът на ресурси от публичната сфера, от акумулираните от държавите или общините средства към едни или други групи от населението не е нито нещо непознато, нито нещо революционно. В момента под една или друга форма то съществува във всички или почти всички модерни държави. Във Федералната република например само около 2/5 от гражданите получават средствата за своята издръжка под формата на работна заплата. Останалите 3/5 разчитат на необходимите им ресурси под някаква друга форма – от своите родители, ако са непълнолетни, от пензионните фондове, ако са в пенсионна възраст или пък на държавни помощи, ако са безработни или социално уязвими (13).

Франция пък заделя почти 1/3 от своя БВП за социални услуги. Дори в САЩ, където частният сектор е водещ при осигуряването на здравни и социални грижи, публичните разходи за социални дейности са около 20% от БВП.

В България нещата не стоят много по-различно. По последни данни на НСИ за последното тримесечие на миналата 2013 г. броят на заетите лица на възраст над 15 г. е 2 931 600, или 47% от работоспособното население. Всички останали, ако приемем, че населението на България към момента е около 7 млн. души, или 58% от гражданите у нас получават средства, за да живеят от други трансфери – пенсии, социални помощи, помощи за безработица, стипендии и т.н. (14)

Основният проблем пред съществуващия сега модел на социалната държава е все по-оскъдният ресурс, с който тя разполага, за да поддържа ключови и станали обичайни за гражданите ѝ системи – социалната защита на работещите, пенсионната система, безплатното образование, достъпното здравеопазване, системите за подпомагане при безработица и заболяване и т. н. Дори минаващите за най-развити към момента страни в света изпитват сериозни

трудности при поддържането на обичайния за гражданите им жизнен стандарт. И въпросът съвсем не е само в материалните възможности.

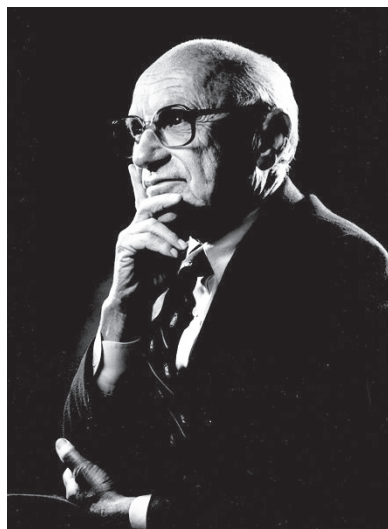
Според една класация въз основа на индекса за социален прогрес, който измерва способността на държавите да удовлетворяват основните човешки потребности, най-развитите страни, макар да разполагат с приблизително еднакви материални възможности, се справят различно с тази задача. Този индекс е изработен от известния преподавател в Харвардската бизнес школа Майкъл Портър. Класацията поставя ударението не толкова върху популярните индикатори за икономическо развитие, а се вземат предвид удовлетворяването на основните човешки нужди (изхранване, основни медицински грижи, качество на въздуха, водата, санитарни условия, здравеопазване, достъп до подслон, сигурност и обществен ред), социалната инфраструктура (достъп до информация, до образование и познание, човешко здраве, устойчивост на екосистемата в страната) и възможностите за хората (човешки права, образование, личен избор, равенство и участие на различните социални групи и полове в обществото). Едва ли е учудваща погрешката на държавите според този индекс, които са в следния ред по степен на социалност – Швеция, Великобритания, Швейцария, Канада, Германия, САЩ, Австралия, Япония, Франция, Испания (15). Всички те заделят значителни части от публичните ресурси за трансфер към едни или други социални групи и за финансиране на сфери, за които считат, че са техен приоритет. Въпросът е до каква степен тази форма на преразпределение е ефективна?

Съществуват много доказателства, че ретрибутивните фискални системи, които се опитват да преразпределят акумулираните данъчни и неданъчни постъпления са далеч от представата за ефективност – голяма част от средствата се губят поради несвършени и несправедливи механизми за разпределение на средствата по социалните програми, тромав и нерядко корумпиран административен апарат, недостатъчен контрол върху разходите и т. н.

Майкъл Портър

Вероятно това е и една от причините Милтън Фригман, който трудно може да бъде уличен в симпатия към преразпределителните усилия на гържавата, да предложи т. нар. *отрицателен данък*. В своята книга „Капитализъм и свобода“ (16) Фригман предлага гържавата да изплаща определена фиксирана сума на всички, но при условие че доходите на получаващите я не надминават определено равнище, което според него не трябва да е по-високо от прага на бедност. Ако обаче доходите превишат тази граница, удържаните данъци следва да бъдат изчислени така, че да компенсират изплащаните от гържавата помощи, т. е. ефектът от подобна мярка е замислен да не погрони ни най-малко неолибералните принципи, които Фригман насажда. Много американски щати през 70-те години на миналия век възприемат тези идеи. Те намират почва и във Франция чрез двама икономисти, съветници на Валери Жискар Д'Естен – Лионел Столерю и Кристиан Стофаес. Разбира се, **целта на отрицателния данък съвсем не е да се подобри положението на бедните слоеве, а да се свие данъчната администрация и да се намалят средствата за нейната издръжка.**

Милтън Фригман
(1912-2006)

При един по-задълбочен анализ на същността на съвременните социални системи няколко неща се набиват на очи. *Първото* е, че тези системи, които уж са замислени да запълват сриговете и неблагоприятията в битието на гражданите, не изпълняват задоволително тази си функция, тъй като генерират постоянно чувство за несправедливост. От една страна, е несправедливо изземането на ресурси под формата на данъци и социални вноски от тези, които работят, и разпределянето между групи и слоеве, които на практика са трайно извън процеса на производство. От друга страна, е несправедливо, когато работещите се окажат клиенти на социалната система (например при продължително заболяване, трайна неработоспособност или пък преклонна възраст), а получаващите от тях обезщетения рядко им позволяват да водят пълноценен живот. В общия случай социалните системи не са замислени да отчитат индивидуалния принос при определяне на социалните трансфери, особено за по-продължителен период от време.

На второ място, социалната система в сегашния ѝ вид не се справя и с друго важно изискване – да защити достойнството на граждани-те, доколкото формира у тях зависимост, често примесена с унизителното усещане за благоволение и подчиняване на политически или административни фактори. Също така не работят в посока на съхраняване на човешкото достойнство и сравнително оскъдните средства, които всеки отделен гражданин получава, без да се отчитат конкретните условия на живот и специфичните му потребности.

На трето място, по замисъл, а и по реализация доходът, който следва да се преразпредели чрез социални системи, е програмиран да направи по-търпим материалния недостиг, за да не се превърне той в детонатор на социални конфликти. Но в никакъв случай целта му не е да преодолее зависимостта на мнозинството от властеното и притежаващо лъвската част от общите ресурси малцинство. Така на практика системата на социалната гържава, каквато я познаваме към момента, е само един инструмент за улесняване и обезопасяване на преднамереното ограбване на огромната част от хората.

На четвърто, но не и на последно място, системата за социални трансфери е дежурното оправдание за неугачната финансова политика на правителствата. Тя също е и първата касичка, към която те посягат, когато трябва да покрият един или друг бюджетен дефицит, което превръща вечното вайкане, че прекалено много средства потъват за социални програми, в банален рефрен за наивници.

Всичко това налага извода, че **моделът на социалната гържава в съвременния му вид е безнадеждно дефектен**. Едва ли има разумен начин той да бъде поправен. Това е и едно от важните основания за издигане на еретичната на пръв поглед идея за безусловния базов доход.

Концепцията за безусловния базов доход се основава на принципа, че в съвременните силно интегрирани икономики благосъстоянието е резултат от сложни и многопосочни връзки и взаимозависимости между много индивиди и социални структури. Приходите, генерирани от едно конкретно предприятие, банка, семейно магазинче или дори от отделния индивид, са резултат от синергията между много и на пръв поглед несвързани една с други сфери, като образование, административни услуги, социално-осигурителна система, съд, полицейски органи, транспорт, банки, трудово законодателство, политическа стабилност, утвърдени търговски практики, доверие (или недоверие) между икономическите субекти и т. н.

Въпреки характерното към момента безкритично преклонение към пазарните механизми, те не е са в състояние да отмерят адек-

ватно приноса на всеки отделен фактор или участник в сложната система от взаимодействия, поради което разпределението на произведените ресурси, дори в наглед най-развитите държави, е несправедливо и генерира социално напрежение. То се проявява не само по формата на ксенофобски и националистически изяви, насочени към уязвими групи (етнически малцинства, имигранти, бедни, хора с увреждания и др.), но и като непрекъснати дискусии и спорове доколко е справедлива данъчната система, кой се облагодетелства от социалните трансфери, до каква степен правителствата гарантират жизнения стандарт и безопасност на своите граждани и т. н.

Безусловният базов доход е социално-икономическа политика, която се състои в предоставянето на всички граждани в равна степен на необходимите им материални и нематериални ресурси за покриване на техните базисни потребности, независимо от тяхната възраст, работоспособност, образование, здраве, талант и т.н.

Безусловният базов доход за разлика от познатите до момента социални помощи е *безусловен*, т. е. за да бъде получаван той, не е нужно да са изпълнени определени предварително поставени критерии. *На второ място*, безусловният базов доход има всички черти да се разглежда като *основно човешко право*, подобно на правото на живот, на политическо участие, на защита от мъчение и нехуманно отношение, на свобода и др., накратко неговата роля е да съхранява и защитава човешкото достойнство. *На трето място*, безусловният базов доход има за цел да стимулира обществения интегритет, доколкото реализацията му предполага отпадане на един от основните фактори за принуда – материалният негодимък и свързаният с него механизъм за експлоатация на едни човешки индивиди от други.

На безусловния базов доход трябва да се гледа като на социално-икономическа политика, а не като на модел, който има веднъж завинаги установени и неизменни параметри.

Натрупаният до момента практически опит с безусловния базов доход

е добра основа за реалистична преценка на формите, обстоятелствата и целите, които правят удачно неговото практическо приложение. Един от примерите, които се дават най-често, е експериментът в **гр. Дофин**, столица на канадската провинция Минитоба. Това е град с неговлямо за мащабите на Канада население, където между 1975 и 1979 г. е проведен експеримент с предоставяне на гарантиран

доход. Според Ивелин Форгет (17), преподавател по социални науки от местния университет, която през 2009 г. получава достъп до документацията на експеримента, едно от неочакваните следствия от тази програма е намаляване на посещенията в болниците с 8,5%. Форгет обяснява факта с това, че повечето причини за злополуки и други здравни проблеми на хората произтичат от бедността и свързания с нея начин на живот. Второто важно следствие е подчертаната тенденция за увеличаване на броя на младежите, които завършват училище, а също и на тези, които продължават обучението си в университета. Според Форгет подобна програма, позволяваща на гражданите да посрещнат базовите си потребности, водят до промяна на техните ценности.

Интересен е експериментът на **Намибия**. В периода 2008 - 2012 г. коалиция от синдикати, младежки и женски организации, подкрепени и от църквата, реализират инициатива за гарантиран минимален доход за всички жители на село Омжиберо-Омитара, които не са навършили 65-годишна възраст. Обобщението и изводите, които прави специалният докладчик на ООН за бедността и човешките права Магдалена Сепулведа (18), са силно обнадеждаващи и ѝ дават основание да настоява правителството в Уиндхоек да проучи дали подобен проект е осъществим на национално ниво. Показателно е, че под натиска на МВФ, който остро се противопоставя на инициативата, намибийските политици не предприемат нищо в тази посока и през 2012 г. експериментът е прекратен поради изчерпване на средствата, осигурявани от частни спонсори.

Подобна е съдбата и на два пилотни проекта в **Индия** – първият е проведен в един от най-бедните квартали на Ню Делхи, а вторият – в няколко села на щата Магхя Прагеш.

Заслужава да се спомене и инициативата „**Семейна кошница**“ в Бразилия, която стартира през 2003 г. по инициатива на правителството на Луис Инасио Лула де Силва. Тя се състои в парична помощ, изплащана на семействата, които живеят под прага на бедността, а техният брой в Бразилия е повече от 12 млн., като се поставя обаче едно условие – да изпращат децата си на училище. Работническата партия на Де Силва през следващата 2004 г. прокарва специален закон за постепенното установяване на базов доход за всеки жител на Бразилия.

В края на октомври 2013 г. активистите от швейцарската „Федерална инициатива за гарантиран основен доход“ депозират пред парламента в Берн над 125 000 подписа за провеждане на референдум за безусловен базов доход на всеки швейцарски гражданин. И тук очак-

ванията са да бъде преодолена бедността и да се намали пропастта между бедни и богати.

Любопитно е, че в една от най-пропазарно настроените държави, САЩ, където растящото неравенство през последните три десетилетия все повече се възприема като сериозен социален проблем, инициативата за безусловен базов доход набира все повече поддръжници. Ироничното донякъде е, че сред тези, които лобират в тази посока, са не само лявооринетирани активисти, но и такива, които определят себе си като либертарианци.

Естествено, мотивацията на инициаторите не е еднаква. За едни тя би работила по-добре и би била по-справедлива от сега действащите програми за социални помощи, купони за храна и ваучери за жилище. За други, по-консервативно настроени поддръжници на идеята, една подобна програма ще намали драстично федералната бюрокрация и разходите, свързани с нея, като едновременно с това ще замени различните социални програми, които в САЩ са десетки на брой, с една единствена.

За съжаление гражданската инициатива на жители и организации от 15 страни-членки на Европейския съюз за безусловен базов доход, която стартира през март 2013 г., не успява да постигне целта си – до края на януари 2014 г. да събере 1 млн. подписа в своя подкрепа. Причината е слабото ѝ разгласяване и популяризиране сред гражданите на съюза, както и организираната съпротива на финансовия и индустриалния капитал, успял да постигне почти пълно медийно затъмнение над подписката. Това е жалко, тъй като неизбежният старт на сериозните дискусии и анализи върху безусловния базов доход и особено за формите, в които той може да се реализира в Европейския съюз, се отлага за неопределено бъдеще.

Заслужава да се отбележи, че измежду всички страни-членки България е на първо място по относителния брой на подкрепилите я граждани. При квота от 13 500 подписа, подписалите я българи са 32 006, т. е. преизпълнението е 237,1%. (19)

Изтъкват се много

аргументи за утопичността на безусловния базов доход

като механизъм за решаване на проблема с бедността и социалното неравенство. Аз ще се спра на два, които ми се струват ключови.

Първият е аргументът за *демотивиращата роля* на базовия доход по отношение на активното търсене на работа и предприемане на бизнес инициативи, както и върху склонността да се сключват

неизгодни за работещите трудови договори под диктата на работодателите. Една голяма част от медийните атаки срещу подобна инициатива е, че тя може и да успее да преодолее донякъде крайната бедност, но рискува да създаде армия от нежелаещи да се трудят хора, от безделници, а това скоро би довело до финансов срив. Проведените експерименти, като споменатия вече в гр. Дофин, показват, че това не е така. Според проучванията на вече споменатата по-горе Евелин Форгет, само две групи от гражданите на гр. Дофин ограничават търсенето на работа, след като започват да получават регулярно сумите по програмата за гарантирания доход. Едната група са майките, които скоро са родили и избират да полагат по-дълго грижи за своите деца. Втората група са тийнейджърите, за които отпадането на материалната принуда е шанс да продължат образованието си, вместо да се опитват да помагат, доколкото могат, на семейния бюджет.

Въпросът е в това как се възприема трудът за изкарване на храната – дали като тежко и нежелано усилие под диктата на икономически и политически по-силните, или като самореализация и свободен избор. Има много изследвания, които констатираат, че голямото мнозинство от хората работят не това, за което смятат, че имат способности и желание, а нещо съвсем различно. Така трудът им се превръща в уморително, неефективно и нежелано усилие, като подхранва у тях чувството на неудовлетвореност и неприязън към принудата, заради която го полагат. Често този труд е и заплащен зле, което допълнително влошава картината.

Вторият аргумент е финансов. Той е свързан с възможността или по-скоро *невъзможността да се акумулира нужният ресурс*, за да се осигури безусловен базов доход на всеки гражданин. Вече съществуват сериозни анализи за това как може да се трансформира съществуващата в момента фискална система така, че тя да осигури достатъчно средства за успешното провеждане на подобна социална политика, без това да задуши икономическата активност.

Един от моделите например включва трансформация на косвените данъци (ДДС и акциза) чрез т. нар. **обратно начисляване на ДДС** – данъкът да се начислява единствено когато има сделка между регулирано по закона лице и краен потребител, но не и между посредниците по веригата. Това би била нова философия на данъчното и осигурителното облагане, която ще позволи на много повече хора не само да имат по-нормален жизнен стандарт, но и да се включат в потреблението, така че да се повиши икономическата активност. В България например, според публикуваните данни на ЕВРОСТАТ за

2012 г., 49, 1% от гражданите са застрашени от бедност и социално изключване (20), т. е. те реално почти не участват в потреблението на голяма част от стоките и не формират потребителско търсене.

Акумулирането и успешното управление на средствата, нужни за безусловния базов доход

минава и през преосмисляне и нов начин за управление на общите ресурси. Всъщност и това не е нещо непознато. Още от 1982 г. в американския щат Аляска е създаден т. нар. **Постоянен фонд на Аляска**, който се захранва от приходите от петрол. Предназначението му е да осигурява годишен дивидент за всеки, който е жител на Аляска от поне шест месеца. Изплащаната сума варира в зависимост от цената на черното злато на вътрешния и международните пазари, но в периода от 2000 до 2008 г. е бил около 2000 долара, а в годините на кризата е намалял до под 1000 долара.

Интересно е да се анализира и **опитът на Норвегия** при акумулиране на средства, получени от използване на общите ресурси. Наброяващата малко над 5 млн. жители северна страна е седмият по големина износител на петрол в света. Приходите от продажбите на петрол и газ се трупат в основания през 1990 г. Държавен пенсионен глобален фонд и са предназначени за съхраняване, инвестиране и гарантиране на социалната система, както и евентуално да бъдат използвани в бъдеще, когато залежите от петрол се изчерпят. По данни на Централната банка на Норвегия в началото на януари 2014 г. във фонда вече има 828,66 млрд. долара, а стойността на активите му е достигнала 931,87 млрд. долара. По курса на долара към момента, ако тази сума се разпредели поравно между всички жители на страната, всеки от тях би разполагал с над 1 млн. норвежки крони. Впрочем и други богати на петрол държави следват подобна политика – държавният фонд на Абу Даби например контролира активи от 365 млрд. долара, а кувейтският правителствен фонд има активи, които се изчисляват на около 290 млрд. долара.

Въпросът гали е по силите на конкретните държави да съберат нужните им финансови ресурси за провеждане на политика на безусловен базов доход трябва да се решава конкретно. Не може да се посочат един или няколко възможни модела. **Задължително обаче трябва да се преустановят неолибералните рецепти за предоставяне на общите ресурси на частни субекти и за облагодетелстване на приближените до властта лица.** В България например по силата на чл. 18 от конституцията природните богат-

ства, крайбрежната плажна ивица, пътищата, водите, горите и парковете с национално значение, природните резервати, континенталният шелф, радиочестотният спектър и т. н. са изключително държавна собственост. Те следва да се стопанисват и управляват в интерес на гражданите и обществото.

Точно тук е един от големите резерви, от който държавата би могла да натрупа сериозни средства. Впрочем **концесиите**, раздадени през годините на т. нар. преход у нас на неслучайно избрани лица, са един от основните начини за източване на публични ресурси в полза на частни субекти. В много случаи концесионните договори са направени във вреда на държавата и общините, повечето пъти вноските се плащат нередовно и се укриват приходите на концесионерите – факти, които изобщо не са тайна за изпълнителната власт в България. А това навежда на въпроса чия всъщност е тази власт и за чии интереси работи?

Смятам, че **формирането на такъв национален фонд е от ключово значение** и той би могъл да е солиден залог, с който да се гарантира евентуален безусловен базов доход. Но това би трябвало да е предмет на конкретни анализи и разчети.

Извън първосигналните реакции от позициите на пазарния неолиберален фундаментализъм от типа „Това не може да стане, защото не може да стане“, концепцията за безусловен базов доход трябва да бъде възприемана като сериозно предизвикателство към социалните науки и политическата практика. Натрупаният до момента опит дава достатъчно данни за анализ, а има и това предимство, че позволява експериментални изследвания, например по метода на пилотните проекти за определени региони.

От гледна точка на политическата практика безусловният базов доход може да се окаже мощно средство за справяне със сериозни социални проблеми като демографския, а също и да се превърне във важен инструмент за борба с престъпността, особено битовата. Почти всички експерименти, които са споменати по-горе, показват еднозначно, че при въвеждане на безусловен базов доход не само намалява броят на бедните семейства, но и рязко се повишава броят на децата и младежите, които посещават училище и проявяват желание да продължат образованието си.

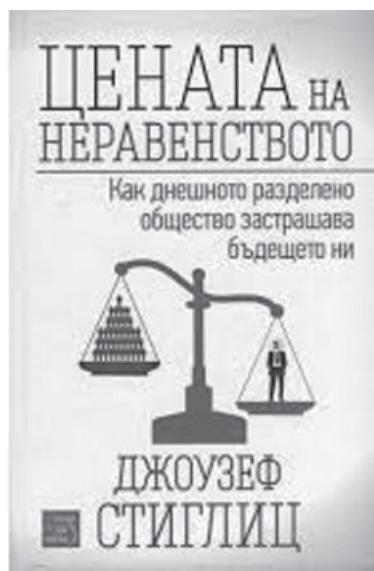
Има още една важна импликация от въвеждането на безусловен базов доход. Тя е свързана с реанимирането на съществени черти на социума, които пазарът всячески се опитва да ерозира и дискредитира. На първо място е *усещането за общност*. Важността на това усещане, което е другото лице на може би най-важната, базисна човеш-

ка потребност, потребността от принадлежност и защита, е била идентифицирана и целенасочено укрепвана в древния Рим. Известно е, че още по времето на Гай Гракх, през 123 г. пр. н. е., се въвежда правото всеки римски гражданин да си купува месечната дажба от зърно на фиксирана цена. Тази политика се утвърждава при диктатурата на Сула, а през 58 г. пр. н. е. таксата е премахната и зърното започва да се разпределя безплатно. По времето на Юлий Цезар и на Октавиан Август броят на тези римляни, които са получавали безплатно зърно, варираше между 320 000 и 150 000. Можем да квалифицираме тези мерки като първообраз на безусловния базов доход, който при това се запазва до края на империята. По времето на император Септимий Север (193-211 г.) към зърното или печения хляб се добавя и зехтин, а следващите императори в търсене на популярност започват да раздават безплатно свинско или говеждо месо, както и вино.

Разбира се, това са само любопитни факти и от тях не може да се правят изводи, доколко подобна политика в онази епоха е била целесъобразна. Важното в случая е дали осигуряването на безусловен базов доход съдейства или не за формиране на чувството за принадлежност към по-голямото социално цяло и как се проявява то?

Тази тема изисква специални изследвания и анализ. Една нейна проекция е например доверието както между различните субекти на

социалната система, така и към установените се в нея институции. В цитираното вече изследване „*Цената на неравенството*“ Дж. Стиглиц достига до извода, че в исторически план „*икономическите системи, които процъфтяват, са били онези, където дадената дума е въпрос на чест, където ръководителството означава сключване на сделка*“. (21) Въпросът е, че дори при задоволително функциониращи институции, ако за да се изпълни всеки договор, независимо от характера му, едната страна се налага да принуждава другата чрез съд, цялата политическа и икономическа система биха рухнали (22).

В бедните държави, тези, в които има най-голяма пропаст между шепата богати и огромната маса от мизерстващи хора, недоверието не само към институциите, но между отделните индивиди е с отчайващо високи стойности. Стиглиц споменава за Узбекистан след рухването на Съветския съюз, от който той има непосредствени впечатления и където след като узбекското общество и икономика се разпадат, всяко семейство се грижи само за себе си (23).

Изследователят по поведенческа икономика Дан Ариели дава примери с общества, в които социалното неравенство генерира недоверие и обратно. Така например в Китай думата на един човек от един окръг рядко има някаква тежест за човек от друг окръг. Латинска Америка е пълна със семейни картели, които раздават заеми само на свои роднини, не и на лица извън този кръг. В Иран пък недоверието е на такова ниво, че е голяма рядкост някой да плати предварително, почти не се предлагат кредити, а ако трябва да се наемат работници, това се прави изключително измежду членовете на тесния семеен кръг (24).

Доверието, както и много други социални и морални добродетели, са необходимата, макар и недостатъчна предпоставка за просперитираща икономика и за общество, в което хората биха имали истинско усещане за принадлежност към цялото. То обаче не се създава само с добри намерения и с поучения, а се изгражда постепенно. Може би най-важната му предпоставка е гражданите да не са поставени под непрекъсната угроза за физическото си оцеляване. Нещо, към което е насочена и концепцията за безусловния базисен доход.

Що се отнася до любимия за всички неолиберали аргумент, че принудата на свободния пазар е единственият ефективен камшик за хората да работят, те едва ли биха се подписали под него, ако въпросният камшик плющи по собствените им гърбове.

Бележки:

(1) Вж.: Стиглиц, Дж., Цената на неравенството (как днешното разделено общество застрашава бъдещето ни), С., 2014, изд. „Изток-Запад“.

(2) „Политиките, успешно наложени от богатите през последните десетилетия, включват финансова deregulation, гангчен рай и тайни, антиконкурентни бизнес практики, по-ниски гангчни ставки върху високите доходи и намаляване на инвестициите в обществените услуги за мнозинството хора. В края на 70-те години на миналия век гангчните ставки за най-богатите са намалели в 29 от 30-те страни, за които има данни. Това означава, че на много места богатите не само получават повече пари, а и плащат по-ниски гангци за тях“, се казва в доклада. (Виж резюме на доклада на <http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-working-for-few-political-capture-economic-inequality-200114-summ-en.pdf>, Visited, February, The 15, 2014.

(3) Вж.: по-подробно Charles de Secondat de Montesquieu, De l'esprit des lois, Troisième partie, Livre quatorzième, dans http://www.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1400/14055_MONT.pdf.

(4) Вж.: Сакс, Дж., Краят на бедността, С., 2006, изд. Кръгзор, с.239-244.

(5) Вж.: пак там, с.80.

(6) Вж.: Даймънд, Дж., Пушки, вируси и стомана, С., 2006, изд. „Изток-Запад“.

(7) Аджемоглу, Д., Дж. А. Робинсън, Защо нациите се провалят, С., 2013, изд. „Изток-Запад“, с.92.

(8) Пак там, с. 94.

(9) Вж.: Ангреев, М., Римско частно право, изд. „Софи-Р“, 1993 г., с.212.

(10) Вж.: Боянов, Г., Вещно право, ИК „Авалон“, 1998 г., с.73-74.

(11) Вж.: пак там, с.76.

(12) Вж.: Клайн, Н. Шоковата доктрина (възходът на капитализма на бегствията), С., 2011, изд. „Изток-Запад“.

(13) Вж.: Basic Income <http://www.youtube.com/watch?v=ViywrpAyVdY>

(14) Вж.: Доклада на НСИ „Основни резултати от наблюдението на работната сила през четвъртото тримесечие на 2013 г.“ http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/LFS2013q3_IN5OP7S.pdf - Visited, February, The 15, 2014. Вж.: също данните от преброяването на населението от 2011 г. на <http://www.nsi.bg/census2011/>.

(15) Вж.: „Measuring national progress“, <http://www.socialprogressimperative.org/data/spi> - Visited, February, The 15, 2014.

(16) Вж.: Milton Friedman (with assistance of Rose D. Friedman), CAPITALISM AND FREEDOM Phoenix Books, The University of Chicago Press, 1962.

(17) Вж. повече на <http://www.sott.net/article/235840-A-Town-Without-Poverty-Canadas-Guaranteed-Income-Experiment> - Visited February, The 16, 2014.

(18) Вж. повече: Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Ms. Magdalena Sepúlveda Carmona Mission to Namibia - http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A-HRC-23-36-Add1_en.pdf - Visited February, The 17, 2014.

(19) Вж.: данните на <http://izboribg.eu/?p=9373> - Visited February, The 16, 2014.

(20) Вж.: Доклада на ЕВРОСТАТ, озаглавен At risk of poverty or social exclusion in the EU28: In 2012, a quarter of the population was at risk of poverty or social exclusion - http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-05122013-AP/EN/3-05122013-AP-EN.PDF - Visited February, The 16, 2014.

(21) Стуглиц, Дж., Цената на неравенството (как днешното разделение общество застрашава бъдещето ни), С., 2014, изд. „Изток-Запад“, с. 190.

(22) Пак там, с. 198.

(23) Пак там, с. 191.

(24) Вж.: Ариели, Д. Превидимо ирационални, С., 2012, изд. HCM Мегуа, с. 202.